

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

Pálóczi Horváth Ádám *Hunniásának* szerkezeti, műfaji és forrástörténeti kérdései

A (nem)olvasás fokozatai

Irodalomtörténetünknek alig van kevésbé olvasott és gyakrabban elmarasztalt műve, mint Pálóczi Horváth Ádám első nagyszabású munkája, az 1787-ben megjelent *Hunniás*. A lelkesedő kortársakat, köztük Csokonait leszámítva a recepció több mint kétszáz éves történetén keresztül végigvonul az a toposz, hogy Pálóczi Horváth műve széthulló szerkezetű utánzata Voltaire *Henriásának*, illetve Vergilius *Aeneis*ének. Kazinczy és Toldy Ferenc ítéletén túl irányadó jellege Arany János és Gyulai Pál értékelésének volt. 1860-ban Arany, amint arra Dávidházi Péter is utal, a szerves kompozícióeszmény jegyében látta „idomtalannak” a XVII–XVIII. századi epikus költészetünket, köztük Pálóczi Horváth művét:

a XVII. és XVIII. század epikusai sem jobbak e tekintetben, az egy, az egyetlen Zrínyit kivéve; Liszti „Mohácsi Veszedelmétől” Etédi „Magyar Gyászáig” a „Phoenixtól” a „Hunniásig” ugyan azon idomtalan idomítás.¹

Gyulai Pál nemcsak a művészi erényeknek, hanem az eredetiségnek is híját érzékeli e szövegekben:

A XVIII. század eposzai még hátrább állanak. Horváth Ádám *Hunniásza* és *Rudolfiásza*, Kulcsár István *Nándorfehér győzedelme*, Gáti István *II. Józsefe*, Etédi Márton *Magyar gyásza*, Vályi Nagy Ferenc *Hunyadi Lászlója* és *Pártos Jeruzsáleme* epikai költészetünk tökéletes süllyedtségét mutatják. Nincs bennök semmi költői, se a tartalom, se a forma tekintetében, s ami új volna, az nem egyéb, mint Voltaire *Henriásának* szerencsétlen hatása.²

1 ARANY JÁNOS, *Naiv eposzunk* (1860) = *Arany János Összes Művei*, X, *Prózai művek 1*, s. a. i. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962 (a továbbiakban: AJÖM X), 266; DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyti mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 154; fontos hivatkozni itt Dávidházi Péter egész gondolatmenetére is: 151–165.

2 GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza* [1866], Bp., Szépirodalmi, 1985, 4. rész, 56.

Azonban míg Arany János és Gyulai Pál a szöveg ismeretében és egy esztétikai/műfaji ideál felől formálták meg véleményüket, a XX. századi rövid bekezdések, melyekben a *Hunniásról* egyáltalán szó esik, mintha nagyon régi szövegemlékekből táplálkoznának. Az irodalomtörténeti összefoglalók értékelései nem is annyira Horváth művére, mint három bővebb elemzésre vezethetők vissza a XIX. század végéről. Az egyik Vende Ernő tanulmánya, aki Voltaire *Henriásának* Péczeli József által fordított szövegét veti össze a *Hunniással*, és a szolgálai utánzást emeli ki az utóbbiban.³ Tíz évvel korábban Illésy János hasonló végkövetkeztetéssel végezte el Vergilius *Aeneis*ének és a magyar eposznak az összeolvasását.⁴ Ízetlen másolatnak tartotta a művet ugyanebben az időszakban Gerecze Péter is a *Pálóczi Horváth Ádám*ról szóló hosszabb tanulmányának V. részében.⁵ Állításaik a XX. századi *Hunniás*-értékelésekben erősen jelen vannak, és attól függően, hogy az irodalomtörténészek mely tanulmányt részesítették előnyben, hol a voltaire-i, hol a vergilusi hasonlatosság dominál náluk. Az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvben például – Vende Ernő tanulmányához hasonlóan – egyetlen mozzanat, a *Hunniás* ötödik énekének allegorikus ábrázolása kerül előtérbe.

Első irodalmi sikerét a Hunyadi Jánosról írt eposzkísérletével aratta (*Hunniás*, 1787), melyet Csokonai is nagy elismeréssel fogadott. Ma már csak szándékát tartjuk figyelemre méltónak, nem a művészi kidolgozást. Hunyadi a rigómezei csata után régi ellenségének, Drákula vajdának fogságába esik, neki beszéli el a várnai és a rigómezei csatát. Az eposz elsorolja Hunyadi további harcait, de nem tudja nemzeti jelentőségűvé emelni őket, az ábrázolás szűkkörű személyes intrikákat sorakoztat fel. És bár Horváth Ádám a felvilágosodás humanizmusának jegyében azt bizonygatja, hogy Hunyadi sorsában épp az a nagyszerű, hogy nem a származás, hanem érdem emelte magasba, az eposz végén mégis kideríti róla, hogy királyi származású. Voltaire *Henriade*-ja nyomán a csodás elemeket allegorikus formában szerepelteti (Irigység, Kevélység, Széthúzás). Bár Horváth Ádám szemléletét a felvilágosodás tartalmi és formai hatása is alakította, műve a magyar múlt dicsőségének nemesi szemléletű feltámasztása; sikerét főként ennek köszönheti.⁶

3 VENDE Ernő, *Horváth Ádám „Hunnias”-a*, EphK, 20(1896), 18–34.

4 ILLÉSY János, *P. Horváth Ádám Hunniása*, Figyelő, 1886, XX, 283–305.

5 Figyelő, 1883, XV, 266–270.

6 MEZEI Márta, *Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) és a korabeli énekgyűjtés = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965 (A magyar irodalom története, főszerk. SÓTÉR István, 3), 119; Uő, *Történet szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*, Bp., Akadémiai, 1958, 95.

Voltaire eposzának nyomaira utalni az egyébként csupán látszólag barokkosan allegorikus énekkel kapcsolatban jogosult lehet, tény azonban, hogy Pálóczi Horváth ezekben a részekben is, mint másutt mindenütt, Vergilius művére hivatkozik, olykor szó szerint fordít belőle.

Mindezek az ellenvetések csak megismétlődnek Kosáry Domokos nagy szintézisében, a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című korszakmonográfiájában. Ő ugyancsak voltaire-i hatást lát a *Hunniás* címében, és szintén a nemzeti múlt késő barokk, nemesi szemléletű dicsőítése miatt hibáztatja a művet és szerzőjét.⁷

A felvilágosodás 1994-es korszakmonográfiájának vonatkozó fejezetében, Bíró Ferencnél ezzel szemben Illésy János elemzéséhez hasonló gondolatok olvashatók a vergiliusi párhuzamról, helyenként ironikus hangnemmel párosulva. Pálóczi Horváth eszerint „poétikai szempontból teljesen fegyelmezetlen, mondhatni gátlástalan tehetség”. Más korabeli szerzők, például Kazinczy köteleinek számát és szerzői öntudatát figyelmen kívül hagyva, kissé igazságtalannul túlhangsúlyozza Pálóczi Horváth ambícióit: „roppant terjedelmű életművet” hozott létre, „csak nyomtatásban 26 munkája jelent meg”. A *Hunniás* előtt a monográfus szerint „fékevesztett dicséretnek” állnak; „a közvetlen környezetét verseivel oly készségesen kiszolgáló vidéki poéta (...) természetesen tekinti magát összemérhetőnek a világirodalom nagyságaival”; mindebben „addig lapangó gigantomániájának megnyilvánulását kell látnunk”, „túlhabzó és irracionálisnak tetsző” öntudatot. Hunyadi János „a nemzeti büszkeségnek hízelgő tárgy”, melyben a „nemzeti témaválasztás és a klasszikus minta imitációjának az ellentéte nyilvánul meg” (Vergiliusnak ezek szerint görög tárgyú eposzt kellett volna írnia). A fejezet erénye, hogy a *Henriás*-utánezet megismétlése helyett tudomásul veszi, Pálóczi Horváth, noha Péczeli fordítását ismeri és helyenként követi, tudatosan és programszerűen Vergilius imitátorának tekinti magát, irodalmi célja pedig – az *Aeneis* néhány énekének fordítása után – a latin eposz magyar témára alkalmazott változatának megszólaltatása.⁸

Pálóczi Horváth életművének recepciója a fentiek fényében máig részleges: elsősorban énekgyűjteményére, illetve a szabadkőművesség iránt az utóbbi időben újra feléledő érdeklődés révén a *Felfedezett titok* című regényére korlátozódik.⁹

7 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 3., kieg. kiadás, Bp., Akadémiai, 1993, 669.

8 BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1994, 319–328.

9 *Az Ötödfélszáz Énekek* című gyűjteményén kívül (s. a. r. BARTHA Dénes, KISS József = *ÖÉ* [1953]) ez az egyetlen műve, melynek modern kiadása van (s. a. r. NÉMETH József, Bp., Szépirodalmi, 1988). Pálóczi Horváth eposzirói tehetségének konszenzusos megítélése játszhat közre abban, hogy mindössze két kismonográfia született róla a két évszázad alatt, s mindkettő megkerüli az életműnek ezt a korpuszát: HEGYI Ferenc: *Pálóczi Horváth Ádám*, Debrecen, A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1939. Az eposzt megelőző pályaszaz-

Az alábbiakban nem teszünk mást, mint a gördülő ítéletek nyomába eredünk, vagyis elkezdjük olvasni a szöveget. Elsődleges értelmezésben a szöveg, a cselekmény struktúrája, az eposzi logika működése, a narráció alapkérdései állnak a figyelem középpontjában. Ezt kell majd követnie az ún. mélyolvasásnak, az utalások, irodalmi minták, intertextusok, a klasszikus imitációs technika és a történeti források feltárásának.¹⁰

Ha Pálóczi Horváth nem tért volna ki rá előbeszédében, s nem hivatkozott volna lábjegyzetben a párhuzamokra, átvételekre, szó szerinti fordításokra, a vergiliusi minta követése magából a cselekményszerkezetből és a történetfelfogásból is világosan látható volna. A hat énekbe sűrített elbeszélés Hunyadi János utolsó évtizedéről ugyanúgy egy felbomlott és újjáépülő rend története, mint az *Aeneis*. Pálóczi Horváth Vergiliushoz hasonlóan építi fel a cselekményt. A csatavesztett, bujdosó, a saját előtörténetét elbeszélő, a különféle akadályokon és veszélyeken keresztül hazájába jutó és új birodalmat megalapozó Hunyadi számos ponton emlékeztet Aeneasra, kétségtelen érdeme azonban a magyar imitátornak, hogy a nagyon bonyolult, szerteágazó, egymással mégis összefüggő eseményektől terhes történeti időszakban és Hunyadi életrajzában megpillantotta e mintázatot. A vergiliusi történeteséma és komponáló tehetsége következtében nemhogy szétfolyó, hanem egy kifejezetten feszes szerkezetű, *eposzi jellegű* művet hozott létre. Az irodalmi szándék magyarázza azokat az ellenvetések, amelyek szintén sorra megjelennek a recepciótörténetben, ti. hogy miért a veszített ütközeteket választja témául Pálóczi Horváth.¹¹ Részben a vergiliusi minta kívánta ezt a cselekményegységet, részben pedig – Vergiliustól eltekintve is – a műfaj szakrális dimenziója, hiszen egy-egy győztes csata vagy akár csatasorozat önmagában véve parciális eseménysor, s nem elegendő az eposz megkövetelte isteni rend működésének felmutatásához.

Az eposzi szerkezet megalapozása és a várnai csata elbeszélése

A cselekmény az elvesztett rigómezei csata után indul, 1448. október 18-án vagy 19-én, és 1456 augusztusában zárul, Hunyadi János halála előtti napjaival. Az *elbeszél*t történet azonban ennél bővebb időkeretet ölel fel, hiszen a második és

kaszról: PÉTERFFY Ida, *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, Bp., Akadémiai, 1985; azonban az utolsó fejezetben, a *Magyar Músa* 1787-es híradásai és az első énekből közölt részlet kapcsán kitér az eposzra.

10 A jelen tanulmányban e második szakasszal nem foglalkozunk bővebben, tekintve, hogy a szegedi Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék volt hallgatója, Keppel Dániel részletesen összeveti Vergilius és Pálóczi Horváth művében a szövegkapcsolatok különféle változatait, s munkája várhatóan kiterjed majd a források kérdésére is.

11 Egyedül Péterffy Ida az, aki ebben történeti áthallást vél felfedezni, s javaslatát az aktuálizáló olvasásra jogos, termékeny felvetésnek tűnik. PÉTERFFY, *i. m.*, 201–202.

harmadik ének retrospektív jellegű, első személyű elbeszélést tartalmaz a várnai és a rigómezei csatáról. Az eposz első éneke teljes egészében Hunyadi bujdosását és az eseményekre történő reakcióit foglalja magában. Valahol Bulgária és Szerbia határán bolyong, nappal rejtőzve és éjszaka továbbhaladva, rablókkal viaskodva, mígnem összetalálkozik egy tolvajnak nevezett szereplővel, akit meggyőznek Hunyadi külsejének nemes és bátorságra valló vonásai: nem támadja meg őt, sőt befogadja kunyhójába, pihenést és ételt biztosít a számára, s ő lesz az a személy, akinek a hadvezér – mint Aeneas Didónak – végül elmeséli sorsát. S minthogy ez az elbeszélés arányaiban sokkal terjedelmesebb, mint Vergilius eposzában – az egész műnek a felét teszi ki –, nem pusztán epizódjellegű, nem is a személyes leszármazás igazolása vagy egy kulturális és nemzeti eredetmítosz megalkotása, hanem *maga a mű*, egyben a rákövetkező három ének és a végkifejlet oksági előzménye.

A Hunyadi elbeszélésében kitágított időszáv 1444. június 12-én kezdődik, a drinápolyi béke időpontjával, az emlékezés során időben hol korábbra visszalépve, hol pedig – a jóslatok révén – előreutalva az események sorában. Ez a technika lehetővé teszi a szerző számára, hogy az időrenden túllépve az erkölcsi rend logikája szerint kapcsolja össze a bonyolult történeti korszak eseményeit.

Elbeszélése szerint Hunyadi a drinápolyi béke időpontjáig hatszor verte meg a török csapatokat. Amurates (II. Murad) szultán követei 1444 nyarán a szerb uralkodóval, Brankovics Györggyel kezdtek egyezkedni, akinek két fia volt török fogságban. Békét akartak kötni, erre használták fel a szerb fejedelmet. Hunyadi hajlott a békekötésre, s Ulászló király az eposz szerint az oltáriszentségre tett esküt a tíz éves fegyvernyugvás betartására. Nem sokkal később azonban megérkezett a pápai követ, Julianus, és átoknak, bűnnek, Isten és a kereszténység ellen való véteknek minősítette az egész békekötést. A főuraknak, s különösen a Hunyadinak címzett monológjában a magyar vitézi büszkeségüket éppúgy megalázta, mint amennyire igaz hitüket kétségbe vonta. Megjelenésével és felszólalásával feloldhatatlan konfliktust teremtett a keresztény, a vitézi és a nemzeti erények között. Ez a kétely képezi Pálóczi Horváth eposzának erkölcsi hátterét.

A második ének elején lezajló jelenetben Hunyadi és Brankovics György egyaránt tiltakozott a béke megszegése ellen, s magánemberként mindketten az eskü megtartása mellett szólaltak volna fel. Hunyadi még azt is visszautasította, hogy jutalomként az újabb hadjárat után bulgáriai területeket nyerjen. Julianus azonban, amikor látta a habozást, magát Ulászlót győzte meg a támadás szükségességéről. Hunyadi ily módon magánemberként nem vált esküszegővé, csupán a király döntésének és akaratának végrehajtójává, közvetetten mégis részese lett a bűnnek, amely az Istentől felkent király révén immár kollektív jelleget öltött. Kulcsfontosságú az a jelenet, amelyben Julianus a királyt és a főurakat egyszerre oldozza fel az eskü és az esküszegés terhe alól, miután a békekötést minősítette a kereszténység elleni bűnnek és a hitszegést feloldozható tévedésnek:

Légyen hát a' Király 's ország akaratja
A' kiknek készen van bűnök bocsánatja (59).

A döntés pillanatában lezajló természeti jelenség, a földrengés, az ég elsötétülése és a vizek felfelé folyása azonban jelzi: megbomlott az összhang az isteni és az egyházi értékrend között.

A fiatal Ulászló döntése és Julianus feloldozása nem nyugtatja meg Hunyadi lelkiismeretét. Alattvalóként köteles alárendelni magát a király akaratának, hadvezérként ugyanakkor jól érzékeli a csata kétes kimenetelét, s elbeszélésében többször felmerül a gondolat, vajon az isteni sugallatra, a vitézi becsületre és saját erkölcsi érzékére támaszkodva vagy hadvezérként érvelve megakadályozhatta volna-e a bekövetkező tragédiát. Nemcsak a kollektív felelősség vádja terheli tehát, hanem a személyes döntés súlyát sem tudja elhárítani magától.

A Bulgária felé vezető úton és a várnai csatáig eltelő időszakaszban több alkalommal tapasztal baljós jeleket, melyek erősítik benne a leendő vereség gyanúját. Az oláh Drakula, akinél megszálltak, kevesellette a sereget; a Szullon nevű falucskában egy vénasszony megjövendöli a király halálát és a török győzelmét; a magyar seregben megszűnik a fegyelem, pusztítanak és rabolnak, amerre járnak, újabb bűnökkel tetézve az eredeti vétket (63–65).

A várnai csata előtt látomásban jelenik meg Hunyadinak Nagy Lajos és Szent László. A jövendőmondó öregasszonnyal ellentétben ők nem jósólnak semmit a csata kimenetelére vonatkozóan, rossz jelnek legfeljebb a Szent László összetépett zászlója tekinthető, azonban figyelmeztetik Hunyadit, védje és mentse meg a királyt, ha janicsároktól körülvéve látná. Jóslatot itt egyelőre csak az ő személyére mondanak: „De a Te éltedet az Isten meg-állja” (75).

Az előrevetített helyzet – a történelmi forrásokhoz híven – az eposzban be is következik. Ulászló néhány emberével valóban belerohan a janicsárok seregébe. Hunyadi utánamegy, kimentí, s azt hiszi, a király ott lovagol mögötte, az azonban visszafordul, és újra a törökökkel kezd küzdeni. Hunyadi későn veszi észre, hogy a janicsárok megölték és fejét kardra tűzték. A hadvezér már csak a holt király szellemével találkozik, aki magára vállalja az esküszegés terhét, s halálával a megváltást reméli a sereg és az ország számára. A harmadik ének végén, a rigómezei vereséget követően, Ulászló második megjelenésekor derül majd ki, hogy a király halála korántsem a feloldozás, hanem újabb bűn következménye volt, és újabb konfliktusok forrásává vált. Julianus pápai követ azt a gyanút ültette el Ulászlóban, hogy Hunyadi magának akarja az esetleges győzelem egész dicsőségét, azért igyekszik távol tartani a királyt a harcoktól. Ulászló hiúságból, személyes bátorságának és uralkodói rátermettségének bizonyítására kereste az alkalmat és lelte halálát. A király eleste nemcsak a külső határok veszélyeztetését idézte elő, hanem összeesküvésekkel, érdeklentétekkel terhelt polgárháborús állapotokat teremtett az országhatárokon belül is.

A várnai ütközet felidézésében Hunyadi elforgatott tükörképét adja a vétek és az isteni pártfogás keresztény értelmezésének. A törökök a keresztény isteni igazság védettjeként tekintenek önmagukra, s így fohászkoznak:

Krisztus! mutasd-meg hát most Istenségedet:
Veszesd-el e' gyilkos bűnre vetemedett
Hitszegő kegyetlen keresztyén népedet,
Mely mikor minket bánt, tsúfolja nevedet. (78).

Kitüntetett szerepe van az elbeszélésben Nagy Lajos és Szent László jelenéseinek. A büntetés súlyának enyhítése, az ország megóvása a végpusztulástól csak Hunyadi személyes életének megőrzésével lehetséges, a felkent királyok ezt a feladatot teljesítik. Hunyadi így válik Arany János-i értelemben véve egyszerre drámai és eposzi hőssé: bátor a sors ellen, mert tudja, hogy személyes szinten leküzdhető, és bátor a sors ellen, noha tudja, hogy nemzeti, közösségi dimenzióban nem iktatható ki a büntetés ideje.¹² Egyszerre győztes és vesztes, minden győzelme vereség közepette valósul meg és minden vereség újabb győzelmeinek előtörténete. Ez történik a várnai ütközetben is. A magyar sereg győzelmének Julianus állja útját az ifjú király hiúságának feltüzelésével, Hunyadi azonban életben marad, hogy újabb vesztes csata túlélőjévé váljon. S bár Julianus szerepeltetése történeti tényeken és – a források kérdésére alább visszatérünk – Heltai Gáspár munkáján nyugszik, a református Pálóczi Horváth eposzának ez a része ily módon erősen vallásos, ugyanakkor szintén nagyon erősen pápaellenes szemléletre épül.

A rigómezei ütközet és az eposzi szerkezet kiteljesedése

Ulászlónak a Julianus cselszövése révén bekövetkező halála Pálóczi Horváth művében közvetlen okaként jelenik meg a polgárháborús állapotoknak a korabeli Magyarországon. A várnai ütközet után Hunyadi éppen azért sietne haza, hogy a híreknél és álhíreknél előbb, ő maga vegye kézbe az események irányítását. Ebben a szándékában hátráltatja az oláh Drakula, amikor várában foglyul ejti. A költő ezt a cselekményszálat köti össze az első énekkel. Hunyadi ugyanis a várnai csata utáni években visszatér Erdélybe, és fogságáért bosszúból kiirtja a családot. Egyetlen fiúnak kegyelmez meg, miután fél szemére megvakította, ez a fiú az erdei kunyhó lakója és Hunyadi vendéglátója. A Drakulaszál cselekményformáló erejű epizód is: a belpolitikai eseményekre való áttérést teszi lehetővé, később pedig, a jelenidejű elbeszélés újraindításakor, amikor a negyedik ének elején Hunyadi az ifjú Drakula vezetésével Belgrádba indul,

12 ARANY János, *Zrínyi és Tasso* = AJÖM X, 367.

újabb késleltetés forrásává válik. A fiatalemberben szintén feléled a bosszúvágy: Szendrő várában Hunyadit Brankovics György szerb despotának játssza át, s a hadvezér ismét rabságba kerül.

A harmadik ének azonban egyelőre a várnai és a rigómezei ütközet közötti időszak elbeszélésénél tart. Első része az 1444–1445. év fordulójának hazai állapotairól szól. A megkoronázott csecsemőkirály, V. László körül a főúri csoportok legkülönbözőbb érdeklődései jönnek létre, beleértve a Giskra-féle lázadást, melynek témája itt még csak érintőlegesen vetődik fel. A hangsúly a László királyt visszatartó gyám, az osztrák Frigyes császár és a Cilleiek ügyére esik. Hunyadi egyetlen telet sem tölthet pihenéssel, a királyválasztás, a Frigyesrel való egyezkedés, a kormányzóvá való kinevezés, majd a töröknek a Száváig történő előrenyomulása újra cselekvésre kényszeríti. Ebbe az eseménysorba iktatja be Pálóczi Horváth a Drakula család kiirtását, melyet úgy mentegyet, hogy a hadvezér immár nem magánemberként, hanem kormányzóként teszi ezt meg. Az erdélyi utat követi a sikertelen karintiai hadjárat László király visszaszerzése érdekében, miközben formálódik a Szkander béggel történő összefogás terve a török elleni újabb támadásra, melyet Brankovics ingadozása zavar meg. Az utóbbit Hunyadi kellőképpen megtorolja, lerohanja és végigpusztítja Szerbiát, mire Brankovics szövetkezik a törökökkel, s a rigómezei ütközet kimenetele az elbeszélés szerint Szkander bég késlekedésén túl ennek tulajdonítható.

Eposzi dimenziót a történeti eseménysornak a harmadik ének végén ismét felvonultatott csodás szint kölcsönöz. Ulászló megjelenése ezúttal több szempontból érdekes megoldás: elbeszéléstechnikailag narráció a narrációban, retorikailag bővített ismétlés, a várnai csata újraelmondása, de annak már nem emlékező és elbeszélő jellegű felidézése, mint Hunyadi esetében, hanem drámai jellegű megjelenítése. Ugyanakkor a cselekmény és a szerkezet továbbléptetése, hiszen Ulászló és Hunyadi olyan epizódokat mondanak el egymásnak (Nagy Lajos és Szent László látomásos figyelmeztetését, Julianus féltékenységre ösztönző szavait), melyeket kölcsönösen nem ismerhettek.

A teljes eposzi szerkezetre is itt, Ulászló kijelentésében derül fény:

Tudod: hogy a Török frigynek esztendeje
Még ki nem tölt; minden népednek ereje
El-vész (112).

A mondat a drinápolyi béke megszegését jelöli meg minden elbeszélte esemény eredendő okaként, s ily módon központosítja a mű cselekményét. Jövendőlésszerű jellege is van, amennyiben a tíz éves időtartamot végig az átok – vagy keresztény értelemben vett büntetés – időszakának minősíti át, s ezzel minden bel- és külpolitikai esemény végkimenetelét előre meghatározza. Erkölcsi/szakraális értelemben az isteni rendet minősíti végérvényesnek az egyházzal szemben, azt sugallva, hogy a hitszegés terhe alól nem létezik feloldozás. Végül Hu-

nyadi személyes életére nézve tartalmaz előrevetítő mozzanatok: életben kell maradnia, hogy a tíz éves büntetés után megszüntesse a vétek okozta káoszt. A mű eposzi cselekményének ívét tehát az *átok ideje* határozza meg. A hatodik énekben az 1456-os nándorfehérvári ütközet és győzelem jelzi majd a büntetés időszakának lejártát és a kegyelmi állapot helyreállítását.

A külső és belső visszavonások időszaka

Ulászló mondatainak fényében az elkövetkező három ének logikusan és szerve-sen illeszkedik az eposzi koncepcióba. Hunyadira a külső és a belső viszályok sorának rendezése vár. A cselekmény visszatér az elbeszélte idő jelenébe, a hadvezér Drakula fiával útra kel, ám az oláh útitárs árulása révén Brankovics György elfogatja. Ez az a narratív helyzet, amikor színre léphetnek Hunyadi fiai. Ismét a hazát és Hunyadit védelmező királyok szellemei avatkoznak be, amikor Nagy Lajos arra figyelmezteti álmában Mátyást, induljanak Lászlóval atyjuk kiszabadítására. Az az elrendezés, hogy Nagy Lajos Mátyásnak és nem Lászlónak jelenik meg, túlmutat az eposzi cselekmény időkeretein, ugyanakkor szakrális alapokat teremt Mátyás majdani királlyá választásához.

A szabadulás után Hunyadi bosszút áll Brankovicson, feldúlja Szerbiát és elfoglalja magyarországi birtokait, azonban kibékülni kényszerül vele, amikor a törökök újra megközelítik Magyarország déli határait. A külső ellenség felett Hunyadi ezúttal kisebb győzelmet arat, sikerül elhárítania a közvetlen veszélyt, de az országon belül már ott van a veszélyesebb ellenség, a főurak összeesküvése és Giskra a maga csapataival. Közismert történeti tényekről van szó: Giskra, a huszita vezér, Zsigmond király egykori kapitánya Albert halála után az özvegy Erzsébetet és V. Lászlót támogatta Ulászlóval szemben, ezért Kassa kapitányává neveztetett ki, majd Zólyom várát nyerte el szolgálataiért, míg uralma végül egész Felvidékre kiterjedt. A várnai csata után, 1445-ben Hunyadi egyszer már megkísérelte a cseh hadak kiűzését a Felvidékről, terve akkor kudarcba fulladt. 1449-ben ismét hadjáratot indított ellene, de leverni ekkor sem sikerült Giskrát. 1450-ben békét kötöttek, majd 1451-ben újabb hadjárat és újabb béke következett. Azt is tudni, hogy V. László megerősítette Giskra hatalmát az északi területeken. Túl van az eposzi cselekmény idején, de a kérdéskörhöz hozzátartozik, hogy Giskra ellen még Mátyás is kénytelen volt harcolni, míg 1463-ban szövetséget nem kötöttek, és a zsoldosok át nem minősültek a híres fekete sereggé.

Pálóczi Horváth eposza csak egyetlen hadjáratot emel ki ebből a hosszú történetből, az 1451. szeptember 7-i losonci támadást, melynek során Hunyadi vereséget szenved Giskrától. Az újabb veszített csata, akárcsak a rá következő epizódok, a Cillei-féle összeesküvés, végül V. László terve, hogy miután megjutalmazta, meggyilkoltatja Hunyadit, szintén az isteni áldás hiányát példázzák.

Nagy Lajos király szelleme azonban itt is hol álmában figyelmezteti a vezért a cselszövésre, hol pedig ködöt bocsát rá, és így menti ki a csatából.

Az ötödik énekben megváltozik Pálóczi Horváth technikája. Az első három Könyv viszonylag terjedelmesebb, részletezőbb, lassúbb önelbeszélését, majd a negyedik Könyv menetesebb szerzői narrációját allegorikus emberi tulajdonságok megjelenítése váltja fel, s ezek párbeszédeire, harcára építi fel a belső politikai viszályok történetét. Az a tény azonban, hogy lábjegyzetben úgy mentetegetőzik: a „Pokolbéli Tündéres személylek”, a „mesés gondolatok többnyire ezen ötödik könyvbe vagynak rekesztve; de itt-is a történet valóságos igaz” (153–154), jól mutatja, nem reflektálatlan átvétele történik a barokkos megszemélyesítésnek. A felvilágosodás valószínűség- és valószerűség-kultusza idején, amikor a fikciót a leghelyesebb módon kényszerülnek a szerzők hitelesíteni,¹³ Pálóczi Horváth szerzői öngazolása a korszak esztétikai, poétikai normáihoz igazodik. Az allegóriára reflektáló jegyzet narratológiai tudatosságra is utal, mert valóban ily módon lehetséges a szövevényes eseménysort összefogottan, Hunyadi személyére és az átok működésére összpontosítva, egyetlen énekbe besűríteni. Eközben továbbra is gyakran utal történeti forrásokra és Vergiliusra, így nemcsak referenciálisan, hanem klasszikus műfaji előzménnyel is igazolja az erkölcsi fogalmak mentén megkomponált éneket.

Az eposzi történet az ötödik énekben a végkifejlethez közelít: V. Lászlót sikerül kiszabadítani és hazahozni Frigyes császár udvarából, s Hunyadi, akinek öregsége, gyengülése egyre többször kerül szóba, egy megőrzött, a széteséstől, külső és belső ellenségtől megóvott birodalmat ad át neki 1452-ben.

13 Gvadányi József például az *Egy falusi nótárius budai utazásában* „kapott kéziratról” beszél az előszóban, akárcsak Kármán József a *Fanni hagyományai* előbeszédében; Csokonai a *Dorottya*-ban a kaposvári helyszínt hitelesíti; Dugonics az *Etelka* külsőében kulcsregénynek minősíti művét, s ily módon teremt meg referencialitását, de részben ezt szolgálja a történeti munkákra való hivatkozás és nyelvi magyarázat tömkelege is a szövegben. A témakörhöz tartozik a Milton-vita, melynek során a pokolbéli képzelt figurák elfogadása jelenti a gondot Rájnás József számára. S Kazinczy merész tetteire is gondolnunk kell, amikor a közízléssel dacolva odairja a *Bácsmegeyey öszve-szedett levelei* alá, hogy „költött történet”. A reakciók is ismeretesek, amikor Pálóczi Horváth üdvözli az eljárást, Szirmay Antal azonban 1790. jan. 16-án ezt írja Kazinczynak: „Utóllýára megint kérem Uram Eöcsémet: hogy ne Románokat, de valóságokat írjon. Nem csak férfiak, de aszszonyaink is jobban fognak rajtok kapni. Ne nézzen más nemzeteket. Azok már minden valóságokból ki koptak, azért írnak Románokat, ez csak a' külső írók eszének viszketsége. De szegény Nemzetünknek még tulajdon nyelvéen Historiája sincsen. Ajánlom Pálma fordítását. E' mellett az Nemzetünknek betegsége, hogy mindenkor meséket szeretett irkálni, mint Hallernek az Hármás Historiája, vagy öreg Patainak az Indusokról ki bocsájtott meséji. Ezen betegségből Nemzetünket ki kell gyógyítani, nem pedig régi rosz ízlésébe meg gyökeresíteni eötet. Ide nem értem pedig a' jó verseket, és szép gondolatokat. Mert a' ki ezeket nem szeretné, az ember se volna.” *KazLev* II, 282. lev., 7.

*A vitézi, erkölcsi, nemzeti és isteni rend harmóniájának helyreállítása:
a nándorfehérvári ütközet*

A hatodik ének a nándorfehérvári ütközetet és Hunyadi életének utolsó napjait foglalja magában. A csata előtörténetében, még az ötödik énekben, az átok idejének lejárta tematizálódik:

De már az adósság le-fizetésére,
Meg van olly gazdagonn adva e' bűn' bére;
Hogy e' miatt Iffjú Királyom' fejére
Nem száll új büntetés, ártatlan létére (180–181).

Ezzel párhuzamosan újra megfordított tükörkép-technikát alkalmaz Pálóczi Horváth, mint a mű elején, s így önmagába zárja a szerkezetet, a kiindulópont-hoz csatolja vissza a befejezést. Ezúttal a törökök azok, akik Amurates halála (1450) után megszegik a görögökkel kötött szerződésüket, lerohanják és elfoglalják Konstantinápolyt. Miklós pápa Dávid zsoldárának soraival küldi Kapisztránt az idős Hunyadihoz, hogy – mint majd hat évtizeddel később Arany János művében, a *Toldi estéjében* az idős bajnok – még egyszer induljon meg az ellenség leverésére. A várnai csata helyzete most megismétlődik, de ellentétes előjellel, a törökök veszítik el erkölcsi alapjukat a győzelemhez. A nándorfehérvári ütközet révén új összhang jön létre a (pápai) keresztény, a vitézi, a nemzeti és az isteni rend között, hiszen Kapisztrán János nemcsak a győztes csata kimenetelét segíti, hanem ő lesz az, aki felkészíti Hunyadit a halálra, és aki a család genealógiájának elbeszélésével igazolja a hadvezér vízióját, az újra megjelenő Nagy Lajos jövendölését Mátyás király fényes uralkodásáról.

Hunyadi látomásának elbeszélése, a fényes oszlopokra vergiliusi módon felrót élettörténete az eposz idejénél és szelektív, központosított cselekményszerkezeténél jóval tágabb referenciális-történeti kerettel látja el a művet. Vizuális szinten, az arany „rajzokon” olyan jelenetek is feltűnnek, melyekre az eposz nem tér ki: az erdélyi ütközet *Metsettel*, a szendrői csata *Isákkal*, a vaskapui és szófiai győzelem. A képsor Ulászló véres testével, vagyis az eposzi cselekmény egészét megalapozó jelenettel zárul, majd újabb látomásban a jövőnek, Mátyás király fényes palotájának, udvarának, hadseregének, könyvtárának a rajzai sorakoznak. A *Hunniás* így kettős perspektívát teremt a tágabb időszakasz történeti eseményei felé. Egyrészt a maga poétikai eszközeivel, látomásként, jövendölésként megjeleníti azokat, másrészt az általa felvonultatott történeti referenciába mintegy intarziaként illeszkedik be. A mű tehát egy történeti, erkölcsi és isteni nagyszerkezet tükréként, ugyanakkor kiskompozíciójaként, kicsinyített másaként is tétéleződik.

A *Hunniásról* szóló irodalomtörténeti ítéletek között visszatérő vád a rendi, nemesi szemlélet és az a váratlannak tekintett fordulat, hogy Hunyadi uralko-

dói származására fény derül. Ha az ötletet Pálóczi Horváth találta volna ki, még abban az esetben is anakronisztikus lenne egy XVIII. századi nemesen a *nem rendi* szemléletet számon kérni. A költői fantáziától azonban valóban nem egészen mentes Hunyadi születésének Horváth által feldolgozott legendája. Ismeretes, hogy a család eredetéről számos legenda kereng, melyeket – Bonfini is beleértve – történeti források idéznek. Egy ilyen legendára épül például Arany János *Szibinyáni Jank* című 1855-ös versének története. Ott Hunyadi János a szerb vajda és egy előkelő magyar budai lány (más források alapján egy szebeni lány) törvénytelen gyermeke. Többen állítják a régi historikusok közül, hogy Hunyadi János Zsigmond király és egy oláh nemes leány gyermeke lett volna. Bonfini is kitér rá, majd regényesítve dolgozza fel Heltai Gáspár a *Magyar Krónikájában*, s tőle veszi át Pethő Gergely, Pálma, Benkő, Engel, Hormayr és mások. A legendák eredetét és hagyományozódását feldolgozó Teleki József a nándorfehérvári ütközet négyszáz éves évfordulója idején, az 1850-es években felhívja rá a figyelmet, hogy Bonfini cáfolja ezt a leszarmaztatást, s az egészet a Hunyadi családra irigykedő Cilleiek koholmányának tekinti.¹⁴

A harmadik elgondolás, hogy a hadvezér Zsigmond és Mária törvényes, de titkolt gyermeke lett volna, Teleki József szerint Decsy Sámuelről ered, ezt a verziót azonban Teleki még megcáfolásra is érdemtelennek tartja, mert annyi történeti hitele és lehetősége sincs, mint a többinek.¹⁵ Azonban ha Decsy hivatkozott *Osmanographiája* 1788-ban jelent meg, akkor semmiképpen nem lehetett forrása Pálóczi Horváth egy évvel korábbi művének. Inkább a fordítottja lehet igaz, hogy a *Hunniás* az eredete Decsy Sámuel koncepciójának. Pálóczi Horváth ugyanis lábjegyzetben hosszú érveléssel, meggyőző logikával számíttatja Hunyadi születésének valószínű idejét, s ebben egyébként olyan következtetésre jut, mint később Teleki József a hasonló fejtegetésében (214–216). Decsy tehát joggal gondolhatta történeti igazságnak az eposz leszarmaztatási verzióját.

A *Hunniás* utolsó jelenetét Pálóczi Horváth nem viszi el Hunyadi haláláig, a betegágyban Mátyásnak elmondott intelmekkel zárja a történetet. Még egy szerkezeti elemet azonban alkalmaz: az alvó Hunyadi leírását, amellyel szintén összekapcsolja a kezdetet és a véget, hiszen az első énekben is a rózsás arcú, alvó Hunyadit szemléli a fiatal Drakula, mint ahogyan a végén Kapisztrán.

A szelekció, az erkölcsi fogalmak mentén történő eseményszerkezet, a központosítás, az időbeli kihagyás, a párhuzamosság és tükörszerkesztés, az elforgatás, kicsinyítés és nagyítás, egymásra vetítés és a szimmetria mind olyan eljárások, melyekkel a geometriában, mérnöki és matematikai tudományokban jártas Pálóczi Horváth az eposzt megépíti. Nincs olyan elem a művében, amely szerkezeti szempontból feleslegesnek bizonyulna, s feltehetőleg további narra-

14 Gróf TELEKI József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, Első kötet, Pesten, Emich és Eisenfels könyvnyomdája, 1852, 26–31.

15 *Uo.*, 32–33.

tológiai eljárásokra fog fény derülni a források és irodalmi minták összevetése során.

Ha művének folyamatos lett volna a recepciója, az aktualizálás és modernizálás feltehetőleg azt a nyelvi, ortográfiai és tipográfiai idegenséget is eltüntetette volna, amellyel az olvasó az 1787-es első és egyben utolsó kiadás olvasása során szembesül. A *Hunniás* kétségtelenül *nyelvújítás előtti* nyelvezettel íródott, noha a stíluszintek tudatos alkalmazására történik utalás benne. A 68. oldalon például a „fogát ott hagyta” szólást vitézi versezetben alacsonynak minősíti a szerző, a *culinaris terminus* körébe utalja, bocsánatot is kér érte Hunyaditól és Vergiliustól egyaránt. A nyelvhasználati és a stilisztikai tudatosság mibenléte ez idő tájt azonban nemcsak Pálóczi Horváth művében lehet érdekes, hanem meglehetősen nagy szövegtörzset érint, melynek recepciótörténete nyelvi, esztétikai vagy ideológiai okokból szintén megszakadt a XIX–XX. században. Bizonytalan vállalkozásnak tűnik ilyen időtávból emelni át és most szorgalmazni a posztmodern irodalmi érzékenység felől akár még esztétikai-nyelvi naivitásukban is frissnek, érdekesnek tekinthető műveket, másfelől megfontolandó, nem luxus-e lemondani és végleg elenyészni hagyni egy akkora szöveghalmazt, mint amilyen a XVIII–XIX. század fordulójának sokrétegű, sokféle változatot felmutató epikus költészete.

Történeti források, irodalmi minták

A történeti források közül Pálóczi Horváth név szerint Bonfinit (11), Franciscus Carolus Palmát,¹⁶ Bél Mátyást (66, 85), Thuróczyt (151) és Pray György *Annales Regum Hungariae* című művét említi többször is.¹⁷ Az utóbbiból lefordítja V. László Hunyadinak szóló Diplomáját, és beilleszti a könyve végére. Az említett nevek azt mutatják, alapos forráskutatást végez, összeveti őket, sőt olykor kritikai megjegyzésekkel látja el az egymásnak ellentmondó adatokat.

A történeti forrásokat Nagy Sámuel a XX. század elején röviden összevetette a *Hunniással*, és úgy találta, Pálóczi Horváth leginkább Bonfiniust követte, de számos ponton saját fantáziájával színezte a jeleneteket. A következő mozzanatokat tartja eredetieknek:

16 Feltehetően az évszámok alapján szerkesztett történeti művére gondol: *Notitia rerum Hungarorum*, Conscripta a Francisco Carolo PALMA, Societatis Jesu Sacerdote, Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, Anno 1770, I–III, itt a II. kötet. A kérdéshez l. még: NAGY Sámuel, *Adalékok a Hunniás forrásához*, EPhK, 35(1911), 317–322.

17 *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXC VII ad annum MDLXIV. Deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatis, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti*, Opera, et studio Georgii PRAY, I–V, Vindobonae, 1763–1764, 1766–1767, 1770.

P. Horváth Ádám tehát Hunniását Bonfinius és Callimachus nyomán írta. Épp úgy tud szolgálai lenni, mint önálló. Általában szorosan, némely helyt szóról-szóra követi forrásait, de főbb kérdésekben az eposz céljaihoz képest eltér tőlük. Így önálló leleménye Drákula szerepeltetése, Kurkut és az anatóliai basa megölése, Mahumet megsebesítése Hunyadi, – Karák basa megöletése Szilágyi Mihály keze által. A szereplők szájába adott beszédek is nagyrészt önállóak.¹⁸

Sem Pálóczi Horváth nem szól róla, sem Nagy Sámuel nem veszi észre ugyanakkor a nyelv és a cselekményszerkezet szempontjából legfontosabb forrást, Heltai Gáspár *Magyar Krónikáját*.¹⁹ Heltai munkája, mint ismeretes, Bonfini átültetése, így természetes, hogy a *Hunniás* cselekménye visszavezethető az eredeti latin munkára. Az eposz nyelvezete, történetértelmezése azonban, sőt olykor csaknem szóról szóra a szövege is Heltai magyar nyelvű könyvéhez kapcsolódik. Közös bennük az a felfogás, hogy a várnai vereséget Julianus pápai követ és a magyarok esküszegése okozta. Hasonló megfogalmazásban szerepel mindkettejüknél a jelenet, amikor Amurates a keresztény Krisztust kéri a magyarok büntetésére. Heltaitól veszi Pálóczi Horváth Drakula vajda történetét és megbüntetését.²⁰ Híven követi a szerb deszpota árulásának és a rigómezei ütközetnek a leírását is. Heltai időrendi elbeszéléséből emeli át az első énekbe Hunyadi János bujdosásának jeleneteit, a tolvajok támadását és az erdei kunyhóban való meghúzódását. Heltainál így szerepel az epizód:

Az Gubernátor Hunyadi János, a' mint oda-fel meg-jelentém, lóra ülvén, futni kezdé. És mikoron harmad napig hegyen völgyen bújdosott volna minden eleddel nélkül, el-állá a' lova. Mikoron ez-okáért negyed napra gyalog költ volna, találkozék két tolvajra. És miért hogy fegyver nélkül vala, meg-foszták ötet a' tolvajok. Mikoron le-vontak volna minden ruhát róla, egybe-veszve a' két tolvaj az arany-keresztben, melly az Gubernátor' nyakába vala. Az Gubernátor az egyik tolvajnak fegyverét meg-szemlélé az vissza-vonásban, és néki szökellvén, meg-ragadá azt, és az egyik tolvajt mindjárt le-vágá.²¹

A bujdosás ötödik napján fellelt erdei pásztor azonosítása Drakula fiával Pálóczi Horváth leleménye, az a fordulat azonban, hogy a pásztor Szendrő várába kíséri Hunyadit, és itt Brankovics rabja lesz, Heltainál is fellelhető, a CXXXII. részben. A szerb rabságból való szabadulás a főbb mozzanatokban szintén megegyezik,

18 NAGY Sámuel, *i. m.*, 322.

19 Itt az 1789-es kiadásra hivatkozunk: *Magyar Krónika*, írta HELTAI Gáspár, Nyomattatott Kolosvárátt MDLXXIV, Most pedig Nagy-Győrben MDCCCLXXXIX, Első darab, Streibig József betűivel.

20 *Uo.*, CXXVI–CXXVII. rész.

21 *Uo.*, 403.

majd Heltainál ugyancsak a Giskrával való harc következik, oly módon értelmezve a történeteket, ahogyan Pálóczi Horváthnál is megtalálható: az összeesküvést éppúgy a Hunyadira irigykedő főurak szervezik.

V. László kiszabadulása, hazatérése és a főurakkal való tanácskozása ugyanazon módon zajlik az eposzban, mint Heltainál, sőt Hunyadi beszéde is ráépül a *Krónika* szövegére. Mutatóban csak néhány sort idézünk az egyébként csaknem teljes egészében egyező részből. Horváth Ötödik könyvében ez áll:

Nékem pedig, a' ki már nyóltz esztendeje
Hogy Királyom helyett vagyok Hazám' feje. (...)
Helyetted e'nehéz kormányonn ültömbe
Személlyed' a' hűség viselte szívembe;
Igyekeztem a' mint vólt tehetségembe,
Őrzeni Hazámat sok veszedelemben.
A belső tüzeket le tsendesíttem,
A háborgás hevét mind addig szenvedtem,
Míg Hazámat olyan karba helyheztettem,
Hogy Tenéked tsendes lakást készítettem (...)
Elég az, hogy meg tsak kétszer győztettem,
S a' mint jut eszemben, nyertes hűszszor lettem.
Mikor *Julián* Fő Pap' unszoltára,
Meg-szegtük a hitet; kit a' szent óltárra
Le tevénk..." (180)

Heltainál a következőképpen olvasható e beszéd:

Én pedig a' te választásodnak utánna immár nyóltz egész esztendőig a' te nevedben viseltem a Gubernátorságot: és minden tehetséggemmel, az én mivóltom szerént, igyekeztem az Magyar Országot meg-óltalmazni mind belső, mind külső hadaktól. Az Istennek kegyelmességéből mindeneket le tsendesíttem, mind belől, mind kívül, a' mi pedig hátra maradott, az meg-tartatott a' te dicsőségednek (...) Hogy az *Julián* Kardinál az ő prédikállásával meg-tsalt vala, hogy meg-szegtük vala a' frígyet, mellyet esküvéssel tettünk vala a' Törökkel: kétszer ugyan jól lakoltunk azért a' nagy bűnért... (419)

Az összevetést folytathatnánk a törököknél esett változásokkal, Amurates halálával, Konstantinápoly lerohanásával és Miklós pápa döntésével, majd a nándorfehérvári ütközettel. Hunyadi külsejének leírása is hasonló Heltaiéhoz, aki ezt írja: „Szép férjfiú vala Hunyadi János: nagy fejű, fodor és fényes gesztenye színű hajú, nagy szemű, kegyes tekintetű, szép ortzája sárga szép színre hajólván, és kegyes és tisztességes ábrázatú, széles vállú, és inas kezű” (351). Horváth a történeti hűség elvét követve itt némileg eltér Hunyadi alakjának

megformálásában, ő idősödő, ősz hajú vitézt formál belőle. Az arcszín nála nem sárgás, hanem pirosas, és ez a leírás, valamint néhány apróbb eseményrészlet és névváltozat egy másik forrást is valószínűsít, Petthó Gergelynek a nagyrészt Heltaira épülő *Rövid Magyar Kronikáját*.²²

Ha Pálóczi Horváth kései kritikusan az időrendi egymásutániségot kifogásolják művében, akkor semmi sem cáfolja ezt erősebben, mint Heltai tényleges időrendi elbeszélésének és a *Hunniás* szerkezetének az összevetése. A szövegyszerű hasonlóság, illetve a bűn és bűnhődés logikájára épülő, lényegében kétszen kapott cselekményfelfogás ellenére Pálóczi Horváth műve – Vergilius imitációjának és az időrendet szigorúan komponált, többrétű szerkezetbe átalakító eljárásnak köszönhetően – eposzá formálódik. Igaz, hogy jellegzetesen felvilágosodás kori eposz válik belőle. Az Ovidiust fordító szerző előszeretettel épít be érzékeny jeleneteket a művébe, ily módon ötvözve a vergiliusi és az ovidiusi hagyományt.²³ Felvilágosodás kori vonás a klasszikus eposz történeti adatolása, mely nemcsak a kötelező referencialitását alapozza meg művének, hanem a „románosítását” is. Hasonlóképpen jár el, mint a gyengébb tehetségű kortárs, Kónyi János, aki Zrínyi *Szigeti veszedelmét* transzponálja *Hadi románná*, helyesbítve, ellenőrizve, kiegészítve az eredeti mű történeti hitelét.²⁴

Az elmaradt folytatás

1788 őszén Pálóczi Horváth Ádám az eposz folytatását tervezte, ami szerencsére rövid életű ötletnek bizonyult csupán. Két lehetőséget említ a Szerdahelyi Györgynek és Kazinczynak ez év november 3-án írott levelében: vagy a meglévő énekek közé illeszt be új részeket, vagy pedig folytatólagosan írja tovább a művet. Időközben elolvasta Szerdahelyi György *Poesis narrativa* című munkáját,²⁵ és hozzá fordul tanácsért. Levelében részben a kiadott mű koncepcióját írja le, részben a leendő folytatás történetét meséli el.

A *Hunniás* célja az ő fogalmazásában, hogy „Hunyadi magának Koronát, a Fijának pedig valósággal Királyságot is érdemeljen”. A folytatás tehát vagy arról

22 *Rövid Magyar Kronika*, sok rendbéli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettet és irattatot ПЕТТНÓ Gergelytől, Cassán, Az Akadémiai Bötűkkel Frauenheim Henrik János által, MDCCXXIX. Hunyadi leírása itt a 77. oldalon: „Vala pedig Hunyadi János közép ember, temérdek nyakú, gesztenye színű, fodor hajju, nagy szemű, kegyelmes tekintettel, piros Orczáju, és mindenben fejedelemhez illendő erkölcsű.”

23 Ovidiusnak mint epikus mintának a jelenlétéről a XVIII. századi eposzköltészetben lásd: SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., AmfipressZ, 1993.

24 *Magyar Hadi Román, avagy gróf Zrínyi Miklósnak Sziget várában tett vitézi dolgai*, Irta KÖNYI János strása mester, Pesten, Royer Ferentz Betűivel, 1779. Esztendőben.

25 *Poesis narrativa ad aestheticam seu doctrinam boni gustus conformata*, a Georgio Aloys. SZERDAHELY, Budae, Typis Regiae Universitatis, anno MDCCLXXXIV.

szólna, hogy Hunyadi János kapta meg a koronát, de ezzel vétene a történeti hűség ellen; vagy pedig Mátyás megkoronázását helyezné középpontba, ebben az esetben viszont, mint írja: „előbb Hunyadit el-kell temetnem, melly már talán ellenkezne a Poémának természetével”. A Szerdahelyinek feltett kérdés tehát a következő:

1-o. Nem vétkezem e? ha Hunyadit meg haltatom, el temetem, és röviden a' Mátyás királyságára reá ugrom: utolsó célra, *Finisre*. 2-o. Szabad vólna é a' Poémában pro fine ollyat hoznom be, a' mit Historiából meg-nem-próbáltatok; hogy tudni illik Hunyadinak a' Pápa a' Koronát valósággal meg küldötte vólna?

A kérdésekből úgy tűnik, a hősi eposz végcélja Pálóczi Horváth számára mindenképpen a koronázáshoz kötődő esemény lenne. S elégedetlensége a megjelent művel kapcsolatban is innen ered: „Csekély itiletem szerént az utólsóban tsak-ugyan kevesebbet hibáznék, és talán tsak annyit: mint a' mennyit különbözök Virgiliustól a' *Principiumban*; mikor Hunyadinak nem adtam valamely bizonyos el tökéltett célra való igyekezetet, hanem, hogy ő tudása nélkül, tsak tsupa hűségből, addig törekedett a' Ditsősségre, hogy egyszer Koronát kapott”.

A folytatásban a következő történetesort vázolja: az első könyvben folytatódna Hunyadi intelmei Mátyáshoz és V. Lászlóhoz; a második könyvben látomásban Hunyadi felvezeti a történetet II. József császárig és néhány XVIII. századi méltóságig, különösen Balassa grófig, aki e betétért cserébe támogatta volna a mű kiadását. A harmadik könyvben Hunyadi egészsége kissé javul, Kapisztrán Rómába siet, hogy elhozza számára a koronát. A történeti hűség kedvéért homályban hagyná, vajon az érkező koronát látta-e még Hunyadi János, vagy majd csak Mátyás.²⁶

1789. február 9-én Pálóczi Horváth beszámol Kazinczynak Szerdahely választásáról, mely egyáltalán nem volt kedvező a folytatáshoz:

Budáruul Szerdahely' Levele meg érkezett a' Hunnias' ki tóldásáról; de ő engemet nagyonn el ijesztett, (egész candorral ir pedig) ugy hogy ha valaha úgy ki tóldhatom: hogy valóságos Epopeja legyen belőle, egyedül az én ditsősségem lessz; neki ugyan már Levele utánn meg ajánlottam: hogy ha írom, tsak filo Historico continualom, azt is pedig a' többek közt Gróff Balassa kedvéért tselekszem, a' ki vólt az új darab' írására leg-első és hathatós ösztöngzőm.²⁷

A részletből az látszik, Horváth időközben maga is belátta a folytatás összes esztétikai, műfaji és történeti paradoxonát, és Szerdahely levele csak megerősítette benne a szándék feladását.

26 *KazLev* I, 156. levél, 233–234.

27 *Uo.*, 177. levél, 275–276.